

Ausztrics Andrea

AZ ELTŰNT HIÁNY ÉS AZ EMLÉKEZÉS-REPERTOÁR¹

Az eltűnt hiány nyomában egy tanulmánykötet, *Az emlékezés formái* alcímmel. A Gantner B. Eszter és Réti Péter által szerkesztett könyv, ahogyan a címe is mutatja, az emlékezet különböző megjelenési műfajait, lehetőségeit és korlátait mutatja be. „Nagyszüleink halála óta a kérdés számunkra így hangzik: hiányzik-e még az, ami eltűnt?” (7. old.) olvasható a szerkesztők által írt Előszóban. A szerzők kérdésfeltevéseikkel az emlékezés időről-időre történő alakváltozásait próbálják nyomonkövetni a különböző művészeti ágak, irodalom és film nyelvén megjelenő alkotások interpretálásával. Tartalom szerint a kötet négy fő témára oszlik: film, képzőművészet, narratíva és emlékezés-politika.¹

Fehéri György Berlinben élő irodalomtörténész és esztéta tanulmánya alkotja a filmről szóló részt, amely bemutatja a német, amerikai és magyar holokauszt témájú fimművészeti alkotásokat. A szerző arra keresi a választ, vajon készül-e még a jövőben Magyarországon olyan film, amelynek témája a holokauszt, mint a magyar történelem egy epizódja és nem „a zsidó sors”. *„Auschwitz számunkra most már megváltoztathatlanul az ember lényegéhez tartozik, ha a film, vagy kiszélesítve a kört, ha a holokausztról szóló filmek, könyvek képesek beteljesíteni küldetésüket, nézőikben és olvasóikban minden, a téma alaptermészetéből adódó és az ábrázolást elkerülhetetlenül kísérő hiányérzet mellett ott kell ezentúl lennie, be kellett égetnie magát annak a fájdalomnak, amelyről Jean Améry is beszélt; és aminek sajnása, tehát maradandó léte – talán egyben egy bizakodó pillantást is megenged abba a jövőbe, amikor majd a holokauszt túlélő tanúi nélkül kell megpróbálnunk Auschwitzról bármit is megértenünk, vagy éppen elmagyaráznunk”* (27. old.). Fehéri kérdésfeltevésében újra és újra felbukkan, hogy egyáltalán lehetséges-e utólag rekonstruálni egy olyan világot beállított képek segítségével, amely megjelenítésével kapcsolatban olyan sok vélemény látott napvilágot. Az ábrázolhatatlan, és a megszorításokkal, de ábrázolható kategóriák palettáján mozgó szerző a lehetetlen, de mégis muszáj mellett teszi le voksát, miközben állandóan figyelmezteti is az olvasót arra, hogy igen, de min-

dig is hiányérzetet maga után hagyva lehetséges. Ez pedig még csak ez elméleti kérdéskör, amely mellé beemeli a gyakorlati oldalát a témának, miszerint mit is mutathat meg egy film az eseményekből, mire van felkészülve a néző, mi a megértés a jelen esetben. Végszavában a konkrét példákon keresztül jut el arra a következtetésre, hogy még mindig szükség van újat alkotni ahhoz, hogy a magyar társadalom végre szembenézzen a holokauszt ideje alatt történtekkel.

A második tematikus blokk a képzőművészet, amelyben Turai Hedvig, Berger Ágnes és Orbán Katalin tanulmányai olvashatóak. Berger Ágnes az Emlékező Macskakövek magyarországi bevezetésének vezetője, amely akció Gunter Demnig német művész nevéhez kapcsolódik. Az Emlékező Macskakövek az emlékezés egy újfajta lehetősége, amely a betonba kötött táblák segítségével örökíti meg a holokauszt áldozatok nevét utolsó ismert lakóhelyük előtt. Ezt a tanulmányt azért nem részletezem bővebben, mert ez egy leíró szöveg magáról a projektről, egyetlen kérdése, hogy lesz-e vajon folytatása ennek a kezdeményezésnek, miután a támogatás végetért, vagy sem. A többi elméleti problémát tárgyaló műhöz képest ennek a tanulmánynak a jelenlétét nem éreztem megalapozottnak.

Orbán Katalin irodalomtörténész *Látástól Vákuulásig: a holokauszt és szeptember 11. Vizuális reprezentációja két képregény tükrében* című munkája Art Spiegelman két kötetét hasonlítja össze. A tanulmányból fény derül arra, hogy a szerző szerint a *Maus* egy olyan vizuális stratégiát követ, amely a képiséget problematizálja a holokauszt traumájának összetett értelmezési keretein belül. *A tornyok helyének árnyékában* kapcsán az általa kiemelt és fontosnak tartott tablószerű megjelenítés a szerző szerint lelassítja az idő és az elbeszélés folyamatát, ezzel erősítve az emlékmű-jellegét. Mindkét művel kapcsolatban kiemeli a vakság fogalmát, amelyre az első esetben azért van szükség, hogy a vizualitás terhe nélkül „láthassuk” a holokausztot és annak katasztrófáját. A tornyok esetében a belső látással ellentétben az érintés szerepét emeli ki, amely egy új perspektívát nyit annak az eseménynek az interpretálásánál, amelyet a „történelem legtöbbet fényképezett katasztrófája”-ként említ (69. old.). A

¹ Gantner B. Eszter – Réti Péter szerk.: *Az eltűnt hiány nyomában Az emlékezés formái*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009. 188 oldal.

tanulmány egyértelműen figyelmeztet arra, hogy a felgyorsított megemlékezések elébe mennek a történetívé válás folyamatának, amely nem tesz jót sem az interpretációs lehetőségeknek, sem a befogadásnak.

Turai Hedvig művészettörténész *Emlékkő, botlatókö, próbakő Holokauszt és kortárs művészet* tanulmányára egyfajta összefoglaló alkotásként tekintek a holokauszt képzőművészeti bemutatásával kapcsolatban. Amellett, hogy ő is ír az előbbi két tanulmány által feldolgozott témákról, számos más műalkotást felsorakoztat és elemez. Miközben olyan gondolkodók téziseit ismerteti, mint Adorno, Moxey, Blanchot vagy Eaglestone, az ő segítségével teszi fel a kérdést, hogyan és miként emlékezhetnek a különböző generációk a holokausztra. „Aki a holokauszttal foglalkozik, az mindent érint. ...a fotóhasználatot, a hitelesség problematizálását, dokumentum és fikció közötti határokat, az archívum, a múzeum magától értődő objektivitásának kétségbevonását is” (61. old.). Összefoglalásában az áll, hogy a holokauszt az eddigi eszközrendszerekkel, művészettörténeti módszerekkel nem értelmezhető, és ezért is született meg egy új kategória, a posztmodern.

A narratíva kapcsán öt szerző munkájával ismerttet meg minket a kötet. Varga Péter az ELTE Germanisztikai Intézetének docense, Bán Zsófia az ELTE Amerikanisztika Tanszékének docense, Kovács Edit a Debreceni Egyetem Germanisztikai Intézetének adjunktusa, Pécsi Katalin a budapesti Holokauszt Emlékközpont kulturális és alternatív oktatási igazgatója és Horváth Rita irodalmá, történetész a szerzők.

Bán Zsófia és Kovács Edit tanulmányai Winfried Georg Sebald író *Kivándoroltak és Austerlitz* című regényeihez nyújtanak értelmező leírást. Mindkét szerzőnél a fényképek regényben betöltött szerepéről és az emlékezet különböző konstrukcióiról van szó. Bán szerint a sokféle vizuális médiumok használatával Sebald beemeli azt a Walter Benjamin-i gondolatot, miszerint a fénykép olyasvalamit is megmutat, ami nem volt készítője szándékában. Ezt optikai tudattalannak nevezi, amelynek segítségével olyan dolgokat vagyunk képesek látni, amit mi magunk a kontextusnak köszönhetően képzelünk oda. Kovács is felelegeti Benjaminget, mellette Barthes és Sontag nevét is, ahol „az ember időbeni egzisztenciájának linearitását kérdőjelezi meg” (128. old.) és kijelenti, hogy „a szellemjárás és -idézés fotografiai metaforája Sebaldnál ily módon

a holokauszttal összekapcsolódva imperativikussá válik” (128. old.).

Horváth Rita Kertész Imre életműve kapcsán megállapítja, hogy Kertész a traumaelmélet kontextusában a tanúskodással, az emlékezettel, a visszaemlékezéssel a és megemlékezéssel foglalkozik. Az értékteremtés egyértelmű célként fogalmazódik meg nála, amely szerinte a „művészi formába öntött, írásbeli visszaemlékezés”-ként (155. old.) valószínűleg csak meg, nem pedig a szóbeli tanúvallomások útján. A művészi formába öntött alkotásokat azért részesíti előnyben, mert azok által a történelmi trauma „a kultúra (vagyis) az alkotás (és nem) a neurozís (vagyis) a rombolás formájában él tovább” (155. old.).

Pécsi Katalin a női írók, hangok bemutatásával valami hasonlót érint, mint Horváth Rita Kertésszel kapcsolatban, ez a kifejezőmód. Ahogy megismerhetjük az egyes művekben Kertész és főhősei hangját, úgy Pécsi szerint fontos, hogy a gender kutatás kevésbé ismert részével, a női holokauszt írókkal is megismerkedjünk és megértsük, hogy mitől más az az emlékezés, amint az ő közvetítésük által élhetünk át. A tanulmány részletesen foglalkozik egyének fennmaradt íásaival és olyan témákra hívja fel a figyelmet, amivel eddig a férfi kánon nem foglalkozott.

Varga Péter a holokauszt utáni zsidó német irodalom három nemzedékét mutatja be és ismerteti könyveiket. A legfontosabb témaként a hallgatáshoz való viszonyt említi, illetve az elnémulás és a hallgatás megtörésének folyamatos váltakozását. Véleménye szerint a túlélők kihalásával a személyes emlékezet átalakul egy kollektív kulturális emlékezetté. Egy paradigmaváltást, újrakezdést hoz a német irodalomba a holokauszt utáni második generáció megjelenése és térhódítása. Varga konkrét példákon keresztül mutat rá a német irodalom változásaira, de megállapításai általános érvényűek, ugyanazon kérdésfeltevéseket és lázadási kísérleteket említi meg, mint ami Európa más országaiból származó zsidóság irodalmi munkáiban végigkísérhető.

Az emlékezőpolitika az utolsó blokk, amiben Gantner B. Eszter jogász, történész és egyben a könyv egyik szerkesztőjének tanulmányát olvashatjuk *A hallgatás évtizede. Az NSZK az 1950-es években* címmel. Számomra meglepő volt, hogy miért is került bele ez a tanulmány a kötetbe, illetve hogyan illeszkedik egy történeti munka önmagában az eddigi tanulmányok sorába. Általában nem kritérium, hogy egy tanulmánykötet egyes részei teljes egység-

be forrjanak, ezért az elemzések nem is szokták említeni, amennyiben kilóg egy-egy darabja, de véleményem szerint ebben az esetben valóban ez az egy elkülönül a többtől. A másik oldalról nézve fontos, hogy megismerjük azt a történelmi kontextust, amikről a többi munka szól, és néhol hézagosan hagyja azt, ami esetleg magyarázatra szorulna, de ha ezt az elvárást követték volna a szerkesztők, ennek a bloknak szintén több része lenne. Mindenesetre az NSZK történetéből kiderül „a múlttal és egyben a német társadalom önmagával való szembenézésének állomásai, a hallgatás és a hallgatás megtörése, a felismerés és a kényszerű szembenézés fáradtságos folyamata” (176. old.). Ezek az állomások nagyon emlékeztetnek a filmben, a képzőművészetben és az irodalomban más szerzők által használt állomásokra. Ennyiben találtam kapcsolatot az emlékezéspolitika és a többi blokk között.

A könyv végére érve úgy gondolom, hogy a hiány megjelenítésének teljes repertoárját végigjárták a szerzők különböző tanulmányaikban. A kötet írói

bevezettek minket az ábrázolhatóság kérdéskörébe és megmutatták, hogyan lehetséges ez különböző műfajok segítségével. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a holokauszt láttatható és érzékelhetővé tehető-e, és ha igen, akkor ez emlékezéssé alakul-e át a művek segítségével. Az emlékezés pedig képes-e betölteni azt a hiányt, amint emberek, közösségek eltűnése után érzünk?

A tanulmányok kapcsán valami furcsa keveredést éreztem a fizikai és a szellemi jelenlét/eltűnés értelmezésének. Természetesen egyik a másik nélkül nem létezik, de mégis azok, akiket a holokauszt tragédiája nem érint személyesen, nem hiszem, hogy egy-egy embercsoport vagy egyén fizikai hiányára, eltűnésére asszociálnának, sokkal inkább egy szellemi veszteségre. Ez a szellemi veszteség ott van minden egyes irodalmi, film- és képzőművészeti alkotásban, amely a mi szemünk számára láthatatlant akarja láthatóvá tenni. A kötet az emlékezés-stratégiák széles repertoárjának felvonultatásával méltó emléket állít az ábrázolhatóság lehetséges kérdéseinek és válaszainak.

*Villamosmegálló, Haltestelle
Edith Pezdika osztrák fotográfus munkája.*